

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ

Dünyada ve Türkiye'de karşılaşılan çevre sorunlarının çözümü için girişilen eylemlerin ve başlatılan örgütlenmelerin geçmişini çok eski tarihlere kadar götürmeye olanak yoktur. Çünkü insan ve doğa ilişkilerindeki dengesizlikler, özellikle sanayi devriminden sonra, ama özellikle kapitalizmin her türlü değeri sermayenin güdümüne ve buyruğuna vermesi ilkesini dünyanın gündemine oturtmasıyla güncellik kazanmıştır. İnsanlığın bilinçlenmesi de bu gelişmeye koşut bir seyir izlemiş olduğu içindir ki, bu konudaki eylemlerin, örgütlenme girişimlerinin ve politika oluşturma çabalarının dikkate değer boyutlar kazanabilmesi için, 19. Yüzyılın ortalarını, hatta sonlarını beklemek gerekmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ulusal parklar oluşturma akımının ortaya çıkması ve orta sınıfların boş zamanlarını değerlendirebilmek amacıyla peyzaj düzenlemeleri yapmaları, yeşil ve açık alanların korunmasını amaçlayan Audoban Derneği'nin üye sayısı bir milyonu aşan bir sivil toplum durumuna gelmesi bütün dünyada ilgiyle izlenmiştir. Bu doğrultudaki eylemlerin ve örgütlenmelerin hem sayıca artması hem çeşitlenmesi ve hem de ideolojik içerik kazanması, denilebilir ki 20. yüzyılın üçüncü çeyreğine damgasını vurmuştur.

Yakın tarihlere gelinceye değin, "çevre sorunları" denildiğinde, insanla doğa arasındaki ilişkiler daha çok bireysel, yerel, bölgesel ve hatta ulusal düzeylerde ve insan merkezci (antroposantrik) bir yaklaşımla ele alınırken, günümüzde, ekosistemin geleceği, kapitalist yaşam biçimlerinin, liberal ve neo-liberal dünya düzeninin, sınıflar arası ilişkilerin çevresel varlıklar üzerindeki etkileri sonucunda sorgulanır duruma gelmiştir.

Makale Atıf Bilgisi:	Keleş, R. (2023), "Dünyada ve Türkiye'de Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", <i>Çevre, Şehir ve İklim Dergisi</i> . Yıl: 1. Sayı: 3. ss. 24-30.
Makale Türü:	Teknik Not
Geliş Tarihi:	18.10.2022
Kabul Tarihi:	09.11.2022
Yayın Tarihi:	31.01.2023
Yayın Sezonu:	Ocak 2023

Roma Kulübü diye bilinen ve sanayicilerden, bilim insanlarından ve aydınlardan oluşan bir sivil toplum örgütünün, yeryüzünde çevre koşullarının ne yönde değişmekte olduğunu incelemek amacıyla, Amerika Birleşik Devletleri’nde Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (M.I.T) uzmanlarına hazırlattığı rapor, bu alanda atılmış en önemli adımlardan biridir. Bu raporda savunulan başlıca tez, yeryüzünün o tarihten itibaren 150 yıl içinde, yani 2120 yılın gelinceye kadar, “yaşanabilirlik niteliğini” geniş ölçüde yitirebileceği yönündeydi. Bu karamsar kestirim, nüfus artışının, hızlı kentleşmenin ve güncel doğurganlık eğilimlerinin olduğu gibi sürüp gideceği, sanayileşmenin hızından bir şey yitirmeyeceği gibi varsayımlara dayanıyordu.

Dolayısıyla, Raporda dikkat çekilen kaçınılmaz son ile karşılaşmak istenmediği takdirde, büyümenin hızının sifıra indirilmesi gerekmektedir. Büyüme hızının sifıra indirilmesi (zero growth), bir yandan nüfus artışının durdurulmasını, bir yandan da ekonomik büyümenin hızının yavaşlatılmasını zorunlu kılıyordu. Sözü edilen Raporun başlığının “Büyümenin Sınırları” (limits to growth) olması, yalnız büyüme olgusunun sınırları olduğu gerçeğinin kabul edilmesinden değil, aynı zamanda büyümeye mutlaka bir sınır konulması zorunluluğunun da bir anlatımıydı.

Hiç kuşku yok ki, çevre sorunları adı verilen sorunlar salt bir ülkenin iç sorunu olarak görülüp değerlendirilemez. Bir ülkenin kirlenme etkinliklerinin yalnızca kendi çevresini değil, komşularının çevre koşullarını da etkilemekten geri kalmayacağı çok açıktır. Kirlenme, suyla, havayla, ulaşım araçlarıyla ve başka biçimlerde ülke sınırlarının ötesine de taşınır. Bunun sonucunda, kirlilik bir ülkenin iç sorunu olmaktan çıkar ve birden çok ülkenin sorunu durumuna gelir. Yalnız türlü kirlenme biçimleri değil, bir ülkenin insanların doğal ve kültürel değerler karşısındaki olumsuz, bilinçsiz ve sorumsuz tavır ve davranışları sonucunda yaşam ortamları yaşanabilirlik niteliklerini geniş ölçüde yitirir. Bu tür gelişmeler, tek tek ülkelere zarar vermekle kalmaz, insanlığın ortak mirası kavramı çerçevesine giren değerlerden yararlanma şansı da ortadan kalkar.

Çevre sorunlarının kısaca değindiğimiz ülke sınırlarını aşan uluslararası boyutları nedeniyle ki, sorunlara çözüm yollarının aranmasında ve çözüm önerilerinin yaşama geçirilmesinde de uluslar arasında sıkı bir işbirliği yapılması gerekli duruma gelmiştir. Topluları böyle bir işbirliğine zorlayan gerçeklerin yanı sıra, Birleşmiş Milletler Anayasası’nın 74. maddesi de, devletlerin, aralarındaki uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmeleri için işbirliği yapmaya zorlayıcı bir kural içermektedir. İşbirliği zorunluluğu, birçok uluslararası sözleşmenin de kuralları arasında bulunmaktadır. Bu türlü işbirliği girişimleri bir yandan sorunların çözümünde bilgi alışverişi yapmayı, bir yandan da hükümetlerin ve halkların aydınlatılması ve uyarılmasını sağlamayı gerekli kılmaktadır.

Çevreyle ilgili çalışmalar yapan kuruluşların başında Birleşmiş Milletler Örgütü'nün, UNESCO, HABITAT, UNEP, WMO, WHO, UNDP gibi uzmanlık kuruluşları gelmektedir. Avrupa çapındaki kuruluşlar arasındaysa, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve Avrupa Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD). Zaman zaman NATO'nun bile çevre konularıyla ilgilendiği görülebiliyor. Uluslararası çapta etkinliklerde bulunan Yeşil Barış ve benzeri sivil toplum örgütlerinin çalışmaları da gözden uzak tutulmamalıdır.

Çevre sorunlarının bir bölümü yalnız kentsel yerleşim yerlerini ilgilendiren sorunlar oldukları halde, kimileri bölgesel, kimileri de küresel nitelik taşımaktadırlar. Küresel ısınma, ozon tabakasının incelmeye, ormansızlaşma ve çölleşme, radyoaktif kirlenmeler, iklim değişimleri, sulak alanların daralması, zehirli ve tehlikeli atıkların ülkeden ülkeye taşınması, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi sorunlar bunlar arasındadır. Bunların tümü, gerekli önlemler alınmadığı ya da yeterince uygulanmadığı takdirde tüm insanlığı ve ekosistemi tehdit edebilecek boyutlara ulaşmaktadır.

Küresel nitelikte olan çevre sorunlarının süreklilik niteliği, "çevresel güvenlik" kavramını gündeme getirmiştir. Çevresel güvenliğin sağlanması, uluslar arasında çok yakın bir işbirliği yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Güvenlik kavramı, günümüzde geleneksel sınırlarının içinde sıkışıp kalmaktan geniş ölçüde çıkmıştır. Bugün artık, çevresel bunalımlar da ulusların güvenliğinin ayrılmaz parçası durumuna gelmiştir. Çünkü, yaşanan çevre ve bir bütün olarak ekosistem yerel, bölgesel, ulusal ve küresel nitelikte pek çok tehditle karşı karşıya kalınca, ister istemez güvenlik kavramının da sınırlarının genişlemesi kaçınılmaz duruma gelmiştir.

Bu nedenle, 1970'li yıllardan başlayarak, ulusal güvenlik kavramının "çevresel öğeleri de içerecek biçimde" genişletilerek, yalnızca ulusal politikaların oluşturulmasında kullanılmakla yetinilmediği, aynı zamanda, uluslararası hukuk belgelerinde de bu doğrultuda düzenlemeler yapıldığına tanık olmaktadır.

Söz konusu sorunlar arasında insanlığın bugünü ve geleceğini en çok tehdit eden iklim değişikliği olduğu çok açıktır. Bir yazarımızın da çok haklı olarak belirtmiş olduğu gibi, "Mevsimler geçmiş yıllarda birbirlerinden bıçakla kesilmiş gibi ayırt edilebiliyorlardı. Oysa günümüzde, yazları, kışları, baharları birbirlerinden ayırmaya olanak yok. Ünlü kompozitör Vivaldi bugün hayatta olsaydı, ünü tüm dünyaya yayılmış olan Dört Mevsim adlı şaheserini yeniden yaratmakta her halde büyük güçlük çekerdi."

Türkiye, büyük bir iyi niyetle, bu konularla ilgili Bakanlığının adına çok yakınlarda "İklim Değişikliği" ibaresini de eklemiş bulunuyor. Çevre kavramı içinde anlamsal olarak zaten var olan ve Bakanlığın adının biraz daha uzatılması sonucunu doğuran bu değişikliğin beklentileri karşılamakta yeterli olup olmadığı, bu doğrultuda atılacak adımların niteliğine bağlı olacaktır ki bunu da zaman gösterecektir.

İklim değişikliği konusunda çok sayıda devletin sorumluluk üstlenmiş olmasına karşın, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere kimi devletler, sera gazı salımlarını azaltmak yolunda sorumluluk üstlenmekten sürekli olarak kaçınmaktadırlar. Oysa, uluslararası çevre sözleşmelerinde, “Ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluk” adı altında, kirletici etkinliklere öncülük eden ülkelerin sorumluluk paylarının büyük olması gereği açıkça vurgulanmış bulunmaktadır. Avrupa Birliği’nin sera gazı salımlarında sınırlandırmaktan yana tavrı olduğu biliniyor.

Türkiye ise, Kyoto Protokolü’nü 2009 yılında 5836 sayılı bir yasayla onaylamış bulunmaktadır. Kyoto Protokolünün dünya çapında uygulanmasındaki aksaklığın asıl nedeni, ulusal çıkarların ve bencilliğin uluslararası ilişkilerde ön planda tutulmasında ısrarlı olunmasıdır. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin 21. Taraflar Konferansı toplantısında ilk kez ortak bir amaçla bir araya gelerek Paris Anlaşması’nın metni üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Anlaşmanın temel amacı, bilindiği gibi, küresel ısınmayı 2 santigrat derecenin altında tutarak iklim değişikliğini denetim altına almaktır. 2016 yılında yürürlüğe girmiş olan Paris Anlaşması, 2019 yılında 197 devletten 187’si tarafından imzalanmış bulunuyordu.

1972’de Stockholm Dünya Çevre Konferansı’na katılan bir bölüm Güney Amerikalı diplomat, çevre sorunlarının temelini oluşturan kirlenmenin iki türü olduğunu, gelişmiş ülkelerde yaşanan kirlenmenin “bolluktan (zenginlikten) doğan bir kirlenme” olmasına karşılık, geri kalmış ülkelerde karşılaşılan kirlenmenin “yoksulluktan doğan kirlenme” olduğu görüşünü savunarak, öncelik verilmesi gereken politikanın, kirliliği önlemek ya da temizlemek yerine kalkınmayı hızlandırmak olduğu görüşünü savunmuşlardır.

Kalkınmaya ağırlık tanıyan ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasını ön planda tutan politikalar elbette yabana atılamayacak önemdedir. Ancak, 1980’lerden bu yana Birleşmiş Milletler Örgütü’nün öncülüğünde geliştirilen ve 1987 yılında Ortak Geleceğimiz (Our Common Future) başlıklı Brundtland Raporu’nda son anlatımını bulan “Sürdürülebilirlik”, “Bugün yaşamakta olan kuşakların gereksinmelerini, gelecek kuşakların kendi gereksinmelerini karşılama olanakların tüketmeksizin karşılamak” anlamına gelmektedir. Koruma-kullanma dengesi olarak da sözü edilen sürdürülebilirlik kavramını, bu rapordan 70 yıl kadar önce, “Gerçek Devlet Adamı”, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk şu sözleriyle dile getirmiştir: “İnsanlar, yaşadıkları topraklar üzerinde yalnız mülkiyet hakkının sahibi olarak yaşamazlar; bu toprakları kullanırken, onlar üzerinde gelecek kuşakların da kullanma ve yararlanma hakkı bulunduğunu asla unutmamalıdır.”

Ülkemizde 1983 yılında çıkarılan 2872 Sayılı Çevre Yasası, izlenecek politikanın amacını “Çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel topraklarla doğal

kaynakların en uygun bir biçimde kullanılması ve korunması, ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunması ve su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi” olarak belirlemiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren 5491 sayılı yasanın amaç maddesindeyse, “Bütün varlıkların ortak varlığı olan çevrenin *sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma* ilkeleri doğrultusunda korunması sağlamak” ulusal çevre politikamızın amacı olarak tanımlanmıştır.

Çevre Yasasının dayandığı temel ilkeler şu noktalarda toplanabilir:

- Çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi konusunda herkese bir sorumluluk düşmektedir.
- Çevrenin korunması, bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi konularındaki her türlü çalışmalarda, Bakanlığın, yerel yönetimlerin, meslek kuruluşlarının, birliklerin ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği yapmaları gerekir.
- Arazi ve kaynak kullanımı kararlarını veren yetkili kuruluşlar, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun hareket etmekle yükümlüdürler.
- Yapılması söz konusu olan her yatırımın sağlayacağı ekonomik ve toplumsal yararlarla çevre değerleri üzerinde yaratacağı etkiler sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde bir değerlendirmeye konu yapılmak zorundadır.
- Çevre politikasının oluşturulmasında katılım ilkesine uyma zorunluluğu vardır.
- Tüm etkinliklerde atık oluşumunu kaynağında azaltmak ve atıkların yeniden kullanılmasını sağlayan çevre ile uyumlu teknolojiler kullanmak şarttır.
- Kirlenmenin ve bozulmanın önlenmesi, azaltılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılacak harcamalarda kirletenin ödemesi ilkesi benimsenmiştir. Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler yol açtıkları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur koşulu aranmaksızın sorumludurlar. (Kusursuz sorumluluk).
- Çevre sorunlarının kesin çözümünün çevre değerlerine sahip çıkabilecek bir çevre bilincine sahip yurttaşların yetiştirilmesinde saklı olduğu bir gerçektir. Bu amaçla, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı örgün eğitim kurumlarının ders izlencelerinde çevre ile ilgili konulara yer verilmesi kuralı konmuştur. Ayrıca, radyo ve TV izlencelerinde çevrenin önemine ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik konulara yer verilmesi ilkesi de getirilmiştir.
- Çevreyi bozan ve kirleten bir etkinlikten zarar gören ya da haberli kılınanların yönetim mercilerine baş vurarak bu tür etkinlikleri durdurma isteminde bulunabilecekleri yasa kuralıdır.

- Çevre değerlerinin korunması, kirliliğin önlenmesi ve çevrenin geliştirilmesi konularındaki uygulamalara piyasa mekanizmasının liberal araçlarıyla çözüm aranacaktır.

Çevre Yasasının dışında daha birçok yasada çevre değerlerinin korunmasını sağlayıcı kurallar vardır. Belediye, Kıyı, Orman, Boğaziçi, Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı, Nükleer Güç Santralleri, Kültür ve Tabiat Varlıkların Koruma Yasası gibi yasalar bunlardan birkaçıdır. Çevre konularında ülkemizi hukuken bağlayıcı, tarafı olduğumuz çok sayıda uluslararası Sözleşme de vardır. Dünya Kültürel Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme ile (Paris, 1972), Avrupa Mimarlık Mirasının Korunması Sözleşmesi (Granada, 1985), ve Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Sözleşme (Valetta, 1997) bunlar arasındadır. Aday ülke olarak kapısında bekletilmekte olduğumuz Avrupa Birliği ile, üyesi olduğumuz Avrupa Konseyi ve O.E.C.D. gibi Avrupa kuruluşlarının da bu konulara ilişkin kurallarına bağlı kalmak durumundayız. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Örgütü Anayasasının iyi komşuluk ilişkilerini zorunlu kılan 74. Maddesiyle, uluslararası Çevre Hukukunun “insanlığın ortak mirası”, “ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluk”, “gelecek kuşakların çevre hakları”, insan hakkı olarak çevre hakkının ayrılmaz güvenceleri olan “bilgi edinme”, “katılım” ve “yargıya başvurma” haklarının çevre politikasının uygulanmasından sorumlu olanlarca gözden uzak tutulmaması bir zorunluluktur.

Açıkça görüyoruz ki, küreselleşme her alanda olduğu gibi, kentleşme, çevre, ormancılık, turizm, kentsel topraklar, tarihsel, kültürel ve doğal varlıklar gibi alanlarda ulusal politikalarla belirlenmiş olan amaçlara arzu edildiği gibi erişebilme şansını azaltmaktadır. Tüm politikalar ve özellikle uygulama o çerçevede belirlenmekte olduğundan, sürdürülebilir kalkınma ilkesi ve hatta zaman zaman ulusal egemenlik kuralı kağıt üzerinde kalabiliyor. Koruma ile kullanma, ekoloji ile ekonomi, bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarlar, uzun erimli çıkarlarla kısa erimli çıkarlar ve daha da önemlisi “söylem ve “eylem” arasındaki dengeler kısa sürede bozulabiliyor.

Ve gelecek kuşaklar, kültür, doğa, tarih, çevre ve mimarlık değerlerinden yararlanabilme haklarını giderek yitirebilmektedirler. Anayasamızdaki barınma (M.57) ve Çevre (M.56) hakları ulaşılması neredeyse olanaksız idealler olarak kalıyor.

Sonuç olarak diyebilirim ki, örgütlü ya da örgütsüz rant arayışları dışında, toplumun hiçbir kesimine kazanç sağlamayan, toplumsal maliyeti çok yüksek bir kentleşme karşındayız. Öyle anlaşılıyor ki, toplum ve kamu yararı kavramlarının, çevre ve kentleşme bağlamında yeni bir tanımının yapılmasında zorunluluk vardır. Çözüm, kentleşme, çevre ve yurttaşlık kültürüne sahip, etik değerlere saygılı bireylerden ve yöneticilerden oluşan bir hukuk toplumu

durumuna gelmemize bağlı görünmektedir. Bu da elbette akşamdan sabaha geręekleřebilecek bir özlem değil. Yaygın ve örgün eğitim kurumlarımızın yakın desteğine bağlı.

Kısa Kaynakça

Des Jardins, Joseph, (Çev. R. Keleş), *Çevre Etięi: Çevre Felsefesine Giriř*, İmge Yay., Ankara, 2006

Keleş, Ruşen, *Territorial Governance and Environmental Protection: Vol.1: Urban Sprawl and Sustainable Urbanization*, Cappadocia University Press, Ürgüp, 2022. *Vol.II: Writings on Urban and Environmental Issues (Ecological Concerns and Sustainable Development , European Union and Turkey, Urban Transformation, Disaster Management, Smart Cities, Cooperative Law, Protection of Cultural Values, İstanbul, Coastal Management, Ethical Duties)*

Keleş, Ruşen (Der.), *İnsan, Çevre, Toplum*, İmge Yay., Ankara, 2017 (3. Baskı).

Keleş, Ruşen and Can Hamamcı, *Çevre Poltikası*, İmge Yay., Ankara, (6. Baskı).

Keleş, Ruşen ve Ömer Faruk Gençkaya, *Yerel Yönetimlerde Etik Mevzuatı ve Uygulaması*, Marmara Belediyeler Birliği, İstanbul, 2022.

Keleş, Ruşen, *100 Soruda Çevre: Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2019 (3. Baskı).

Lepage, Corinne, (Çev. R. Keleş ve C. U. Çiner), *Başka Türü Yaşamak*, İmge Yay., Ankara, 2021.